

**ФУНКЦІОНУВАННЯ ОКУПАЦІЙНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ РАЙХСКОМІСАРІАТУ
«УКРАЇНА»: РАДЯНСЬКА ІСТОРИОГРАФІЯ ВОЄННОЇ ДОБИ (1941–1945 РР.)**

У статті аналізується радянська історіографія нацистського окупаційного режиму, встановленого на теренах Райхскомісаріату «Україна». У результаті проведеного дослідження встановлено, що автори воєнних років акцентували увагу на злочинних діях окупаційної адміністрації щодо місцевого населення, відсутності в нього будь-яких прав та гарантій, реставрації дореволюційних порядків та поверненні до феодально-кріпосницького ладу.

Ключові слова: окупаційний режим, Райхскомісаріат «Україна», органи влади.

Історіографія Другої світової війни представлена десятками тисяч монографічних праць, у яких висвітлюються різні прояви цього багатомірного явища. Але цього не можна сказати про «новий порядок», встановлений нацистами на зайнятих ними етнічних українських землях. Доводиться констатувати, що з певних причин як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру, багатомірний феномен окупаційного режиму, зокрема трагічна доля місцевого населення, функціонування німецьких окупаційних органів влади та органів місцевого управління, колабораціонізм, правове регулювання форм соціальних відносин у місцевому середовищі виявилися непопулярними й перебували на маргінесі наукових досліджень радянської історіографії. Репрезентація цих аспектів окупаційного минулого реалізувалася здебільшого в контексті публікацій, які мали інший центральний предмет досліджень. Лише останнім часом з'являються праці, присвячені спеціально цій темі. Однак, незважаючи на більш як 60-річну віддаленість від описуваних кількома поколіннями істориків подій, історична наука не має комплексного дослідження, предметом якого виступав би нацистський окупаційний режим, встановлений в Україні в 1941–1944 рр.

З перших днів військово-політичного конфлікту між Німеччиною та СРСР почала формуватися героїко-канонічна концепція війни, яка в певних модифікованих виразах проіснувала фактично до останніх днів радянської влади, а її окремі елементи мають місце й сьогодні. У ній домінували публікації з виразними воєнно-патріотичними рисами й тенденціями, тому в літературі воєнного періоду тематика окупаційного режиму займала доволі незначне місце, поступившись військовим подіям, критиці німецького мілітаризму, доказам об'єктивної неминучості поразки Третього Райху.

Аналіз функціонування гітлерівської управлінської системи в цих дослідженнях засто-

совувався переважно для унаочнення злочинів, вчинених окупаційною адміністрацією щодо населення, організації економічної експлуатації потенціалу країни, масового винищення військовополонених. Своєрідні «спалахи» в тогочасних історичних студіях відбувалися у зв'язку з певними зовнішньополітичними акціями радянського уряду та його тогочасних міжнародних партнерів. Спеціальні дослідження здійснювалися у зв'язку з проведенням показових судових процесів над особами, звинуваченими у вчиненні злочинів на окупованих територіях СРСР.

Ще однією характерною рисою початкового етапу історіографії Другої світової війни є вкрай обмежене емпіричне підґрунтя досліджень. Її основу становили публікації в засобах масової інформації, офіційні рішення державно-партійного керівництва СРСР, опубліковані по закінченню війни мемуари учасників подій. Саме вони стали тією джерельною базою, на якій формувалися зазначені історичні дослідження. Тотальна заідеологізованість суспільного, а відтак і наукового життя викликала появу специфічної радянської історичної літератури, обов'язковим елементом якої була конкретизація риторики та установок лідерів країни й партії.

На початку 1942 р. в Академії наук УРСР було створено спеціальну групу, яка згодом перетворилася в Комісію з історії Великої Вітчизняної війни при Президії АН УРСР. Її метою стало збирання й систематизація документів з історії війни. Доробок істориків України за час перебування в тилкових районах СРСР становив 50 книг, брошур, понад 150 наукових та науково-популярних розвідок у періодичній пресі [1, с. 3–25].

Перші публікації військового часу про гітлерівську агресію загалом та окупаційний режим, зокрема, у сучасному розумінні досить умовно можна віднести до наукової літератури. Скоріше це були агітаційно-пропагандистські

видання, які призначалися для проведення відповідної роботи з особовим складом РСЧА, а також із населенням, котре проживало й працювало в неокупованих тилових районах СРСР тощо. Однак обходити увагою ці напрацювання не варто, оскільки частина ідейно-теоретичних положень зазначених видань безпосередньо виражала волю радянського партійно-державного керівництва, а тому не могла не впливати на формування історіографії нацистського окупаційного режиму в подальшому.

Загальну тональність та конкретні акценти тогочасних історичних праць визначав Й. Сталін. У своєму відомому виступі 3 липня 1941 р. він наголосив, що метою Німеччини у війні є «відновлення влади поміщиків, відновлення царизму, знищення національної культури і національної державності росіян, українців, білорусів, литовців, латишів, [...] інших вільних народів Радянського Союзу, їх онімечення, перетворення в рабів німецьких князів і баронів» [2, с. 3]. Установки «вождя», які ґрунтувалися на спрощеному класовому підході щодо можливостей реставрації дореволюційного устрою країни, позначилися на тематиці тогочасних робіт.

Автори радянських публікацій періоду війни відзначали надзвичайну жорстокість окупантів у їх ставленні до цивільного населення [3, с. 14, 15], безперспективність військових потуг німецької армії та всенародний характер партизанського руху, оскільки місцеве населення не могло витримати таких знущань над собою, а тому мало неодмінно взяти участь у боротьбі з окупантами [4]. «Нерозумною» назвав політику А. Гітлера Г. Александров, оскільки вона перетворила народи СРСР на залятих ворогів Німеччини [5, с. 19]. Зазначимо, що останні тези були відкинуті радянською історіографією наступних десятиліть, представники якої доводили, що не жорстокість окупантів, а відданість людей партії та соціалістичним ідеалам, дружба народів призвели до зародження та розгортання партизанського руху.

Характеристиці гітлерівського окупаційного режиму присвячені й інші, подібні до зазначених видань, праці радянських авторів. Сутність, характер та завдання творців «нового порядку» в Україні, підневільне становище місцевого населення, його нещадна економічна експлуатація – таку тематичну палітру реконструйованої окупаційної реальності запропонували суспільству радянські історики О. Глухий, Л. Новиченко, П. Сліпчук, З. Шульга, К. Гуров, С. Галаджієв [6–10].

Автори деяких видань визначали причини неймовірної жорстокості ворожих військ. «Німецька армія побудована за зразком злочинної зграї Гітлера, який сам є злочинцем і в цьому ж дусі виховав свою армію», – у такому ракурсі формулювалися ці пояснення. Ще одне типове твердження стосувалося того факту, що А. Гітлер нав'язав німцям ідею, що лише вони є «арійською расою», які мають право перетворити інші народи на своїх рабів [11; 12]. Факти жорстокості окупаційної влади щодо цивільного населення України оприлюднив К. Дубина [13, с. 12, 13].

У радянській літературі воєнної доби знайшли відображення й окремі положення гітлерівської окупаційної політики в соціально-економічній сфері та питаннях налагодження управлінської системи. Так, В. Кружков сформулював низку положень, відповідно до яких окупанти планували: а) знищити багатонаціональну радянську державу; б) фізично ліквідувати частину населення всіх національностей та перетворити тих, хто залишився живим, на рабів; в) ввести рабсько-кріпосницьку працю та кабалу для робітників і селян; г) насильно вивезти на роботу до Німеччини мільйони радянських людей; д) створити німецькі колонії, які б базувалися на застосуванні рабської праці місцевого населення; ж) внести розбрат у «сім'ю радянських народів» [14]. Інтерпретація проблем аграрної політики окупаційної адміністрації РКУ в інших виданнях того часу також подавалась у контексті ймовірного відновлення рабсько-кріпосницької системи [17].

Українські історики в період 1945–1950 рр. також вивчали окупаційну проблематику. У рамках Комісії з історії Великої Вітчизняної війни в Україні АН УРСР було започатковано напрям досліджень під назвою «Німецько-фашистський окупаційний режим на території УРСР (1941–1944)». У структурі Комісії діяв відділ окупаційного режиму та воєнної економіки. Усе ж результати більшості виконаних тем не були опубліковані унаслідок слабого налагодження видавничої діяльності Комісії [15, с. 29–38].

Таким чином, у роки війни формувалася школа радянських науковців, які на основі застосування спільної науково-теоретичної бази пояснювали хід та перебіг військових подій, висвітлювали проблеми, пов'язані з функціонуванням окупаційного апарату влади, визначали сутність «нового порядку». У цей час тривав пошук емпіричної бази, формувалися перші узагальнення. Звісно, що початковий

період вивчення проблеми воєнної доби не міг стати підставою для виокремлення проблеми функціонування окупаційного апарату влади в спеціальний предмет досліджень. Для наукового осмислення цієї проблеми знадобилося значно більше часу.

Автори воєнних років акцентували увагу на злочинних діях окупаційної адміністрації щодо місцевого населення, відсутності в нього будь-яких прав та гарантій, реставрації дореволюційних порядків та поверненні до феодально-кріпосницького ладу. Характеристика окупаційних органів влади подавалась у спрощеному варіанті, без урахування специфіки, службових компетенцій, організаційної структури та нормативно-правового забезпечення їх функціонування. Визначення цього періоду подавалося як «тимчасова німецько-фашистська окупація».

Отже, у воєнні роки було закладено підвалини для формування специфічної, суцільно ідеологізованої версії війни, окупаційний сегмент якої ґрунтувався на таких конструкціях: а) політичний та соціальний устрій СРСР мав бути знищений, а територія країни підлягала німецькій колонізації; б) дії керівництва Третього Райху були не лише злочинними, а й мали ознаки геноциду; в) у роботі окупаційних органів влади брали участь «вороги народу» та представники колишніх «експлуаторських класів»; г) окупація передбачала економічне пограбування та нещадну експлуатацію населення країни, позбавлення народу прав і свобод, наданих радянською владою. Створена гітлерівцями управлінська система та правове становище місцевого населення продовжували залишатися поза полем зору істориків.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Коваль М.В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війні (1939–1945 рр.). / М.В. Коваль. – К.: Видавничий Дім «Альтернатива», 1999. – Т. 12. – 335 с.
2. Сталин И.В. О Великой Отечественной войне Советского Союза / И.В. Сталин. – 5-е изд. – М.: Госполитиздат, 1952. – 372 с.
3. Ярославский Ем. Великая Отечественная война Советского народа против гитлеровской Германии / Ем. Ярославский. – М.: ОГИЗ, 1941. – 53 с.
4. Толстой А. Почему Гитлер должен потерпеть поражение / А. Толстой. – М.: ОГИЗ, Госполитиздат, 1941. – 7 с.
5. Александров Г. Гитлеровская Германия лопнет под тяжестью своих преступлений / Г. Александров. – М.: Воениздат НКО СССР, 1941. – 19 с.
6. Глухий О. Німецькі фашисти – люті вороги українського народу / О. Глухий. – М., 1942. – 74 с.
7. Новиченко Л. Гітлерівська кріпаччина (Про «німецьку земельну реформу» на тимчасово окупованій території України / Л. Новиченко. – Саратов: Укрвидав при ЦК КП(б)У, 1942. – 20 с.
8. Шульга З. Боротьба українського селянства проти німецьких загарбників / З. Шульга. – Уфа: АН УРСР, 1942. – 65 с.
9. Гуров К. Фашистський розбій на Україні / К. Гуров. – М.: Политиздат, 1942. – 23 с.
10. Галаджиев С. Что происходит в оккупированных областях Украины / С. Галаджиев. – Уфа: АН УРСР, 1942. – 26 с.
11. Александров Г.Н. Некоторые вопросы текущего момента (Вопросы заданные на собрании сормовских рабочих) / Г. Александров. – М.: ОГИЗ. Госполитиздат, 1942. – 15 с.
12. Вышинский П.Е. Смерть фашизму / П.Е. Вышинский. – М., Л.: Издательство АН СССР, 1941. – 24 с.
13. Дубина К. Варвари двадцатого віку. Укрвидав при ЦК КП(б)У / К. Дубина. – Уфа, 1942. – 16 с.
14. Кружков В. Что несут немецкие фашисты народам Советского Союза / В. Кружков. – Воениздат НКО. – 1942. – 35 с.
15. Кондратенко О. Наукова діяльність Комісії по історії Вітчизняної війни на Україні АН УРСР (1945 – 1950) / О. Кондратенко // Український історичний збірник. – К.: Інститут історії України НАН України. – Вип. 13. – Ч. 2. – С. 25–32.

© *Алексей Гончаренко*
(*Переяслав-Хмельницький*)

ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ОККУПАЦИОННОЙ АДМИНИСТРАЦИИ РЕЙХСКОМИССАРИАТА «УКРАИНА»: СОВЕТСКАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ ВОЕННОГО ВРЕМЕНИ (1941–1945 ГГ.)

В статье анализируется советская историография нацистского оккупационного режима на территории Рейхскомиссариата «Украина». Установлено, что авторы военного времени акцентировали свое внимание на преступных действиях оккупационной администрации по отно-

шенню к местному населению, отсутствию у него прав и свобод, реставрации дореволюционных порядков и возвращении к феодализму.

Ключевые слова: оккупационный режим, Рейхскомиссариат «Украина», органы власти.

© **Oleksii Goncharenko**
(Pereiaslav-Khmelnytskii)

FUNCTIONING OF OCCUPATIONAL ADMINISTRATION BY REICHSKOMMISSARIAT «UKRAINE», SOVIET HISTORIOGRAPHY WARTIME (1941–1945)

The article analyzes the Soviet historiography of the Nazi occupation regime, which was installing on the territory of Reichskommissariat «Ukraine». As a result, of this research was set that the authors of the war years focused on the criminal actions of the occupation administration to local people, absence of his any of the rights and guarantees, restoration of the pre-revolutionary orders and return to the feudal system.

The author argues that during the war was a formed school of Soviet scientist who through the application joint research and theoretical framework explained the course and progress of military events, coverage the problem which was related with the operation of the apparatus of the occupation authorities, to determine the nature of the «new order». At this time, the selection of the empirical base formed the first generalization.

During the war was laid the foundation for the formation of a specific version of the war, occupational segment which was based on the following constructions: a) political and social structure of the USSR should have been destroyed, and the area of the country was subject to German colonization; b) actions of management of the Third Reich were not only criminal but also had signs of genocide; c) in the work of occupation authorities involved «enemies of the people» and representatives of the former «exploiting classes»; d) occupation envisaged the economic plunder and ruthless exploitation of the population, deprivation of the people rights and freedoms granted by the Soviet authorities. Created by the Nazis management system and the legal status of the local population continued to remain outside the purview of historians.

Keywords: occupational regime, Reichskommissariat «Ukraine», authorities.

До редакції надійшла 2.10.2014.

УДК 94 (477) «1941/1942»

© **Ніна Колісник**
(Переяслав-Хмельницький)

РЕАЛІЗАЦІЯ СУДОВИХ ФУНКЦІЙ У СИСТЕМІ СЛУЖБОВИХ КОМПЕТЕНЦІЙ МІСЦЕВИХ УПРАВ РАЙХСКОМІСАРИАТУ «УКРАЇНА» В ПЕРІОД ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 1941 – СЕРЕДИНИ 1942 РР.

У статті досліджується особливості роботи місцевих управ Райхскомісаріату «Україна» в той час, коли на теренах цього окупаційного адміністративно-територіального утворення були відсутні судові органи. У публікації з'ясовано, що фактично місцеві управи замінили собою судові установи, розв'язуючи на практиці суперечки, які виникали в місцевому соціальному середовищі.

Ключові слова: окупація, Райхскомісаріат «Україна», місцеві органи влади, юридичні відділи, судові органи.

Війни як засіб реалізації агресивних зовнішньополітичних програм правлячих еліт супроводжують історію людської цивілізації впродовж усього її існування. І, навіть, сьогодні цей засіб активно використовується проти суверенних та незалежних держав. Тому вивчення особливостей функціонування окупаційних режимів продовжує залишатись актуальним завданням історичної науки. Тим більше, актуальність теми дослідження зростає, адже сьогодні частина України виявилася загарбаною східною сусідньою, начебто

до недавнього часу дружньою та «братньою» державою.

Незважаючи на значну кількість наукових публікацій, присвячених реконструкції подій того буремного часу, поза полем зору науковців продовжують залишатися питання повсякденного соціального життя окупованого соціуму. Те ж саме стосується й судових засобів врегулювання соціальних відносин, які виникали в середовищі місцевого населення.

Сформульована проблема реалізована вітчизняними дослідниками лише частково.